

Araştırma Makalesi

Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri: Varlıkla Yokluk Arası Bir Sosyal Koruma

Ömer Ceylan¹

ORCID: 0000-0002-7241-9973

Öz

Depremlerin yarattıkları yıkıcı sonuçlar sosyal korumanın etkin bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Depremlerden sonra sosyal koruma anlamında kısa vadede alınacak ilk önlemler yaşanan gelir kayıplarının telafi edilmesi ve istihdamın korunmasıdır. Sosyal koruma, sosyal politikanın önemli araçlarından birisidir. Bu çalışma Kahramanmaraş ve Hatay'da gerçekleşen depremler sonrasında kısa vadede alınan tedbirlerin incelenmesi ve değerlendirilmesini içermektedir. Yapılan inceleme, sosyal politika ve sosyal korumayı ana eksene alarak yapılmıştır. Sosyal politika ve sosyal koruma alanının öncü uluslararası örgütü olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün afetlerle ilgili yaklaşımı ve bu yaklaşım doğrultusunda oluşturmuş olduğu 205 nolu Barış ve Dayanıklılık için İstihdam ve Uygun İş Tavsiye Kararı incelenmiştir. Böylece Kahramanmaraş ve Hatay depremleri sonrasında uygulanan gelir kaybının telafi mekanizmaları ve istihdamın korunması ile ilgili önlemler sosyal politika, sosyal koruma ve ILO yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda gelir Kahramanmaraş ve Hatay depremleri sonrasında gelir güvencesi ve istihdama dönük alınan önlemlerin ILO'nun bu alanda benimsediği yaklaşım ve bu amaçla oluşturduğu tavsiye kararında belirtilen ilkelerden uzak olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan alınan önlemlerin sosyal politika ve sosyal koruma açısından yetersiz olduğu da tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: deprem, sosyal politika, sosyal koruma, ILO, gelir güvencesi, fesih yasağı

1. Arş. Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi S.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, oceylan@gmail.com

Kahramanmaraş and Hatay Earthquakes: A Social Protection Between Existence and Absence

Abstract

The devastating consequences of earthquakes require the effective use of social protection. The first measures to be taken in the short term in terms of social protection after earthquakes are to compensate income losses and to protect employment. Social protection is one of the important tools of social policy. This study includes the examination and evaluation of the measures taken in the short term after the Kahramanmaraş ve Hatay earthquakes. The examination was made by taking social policy and social protection as the main axis. The approach of the International Labor Organization, to disasters and the ILO Employment and Decent Work for Peace and Resilience Recommendation No. 205, which it has created in line with this approach, have been examined. Thus, the compensation mechanisms for income loss and the measures to protect employment applied after Kahramanmaraş and Hatay earthquakes have been evaluated within the framework of social policy, social protection and ILO approach. As a result of the study, it has been revealed that the measures taken for income security and employment after the Kahramanmaraş and Hatay earthquakes are far from the principles stated in the approach adopted by the ILO and its recommendation in this area. On the other hand, it has been determined that the measures taken are insufficient in terms of social policy and social protection.

Keywords: earthquake, social policy, social protection, ILO, income security, termination ban

Giriş

Sosyal politika ortaya çıktığı zamandan bu yana yapılan birçok tanım esasen bireyleri, toplumsal grupları ve toplumu sosyal eşitlik ve sosyal adalet ekseninde korumaya dayanmaktadır. Sosyal politikanın bu koruma alanına doğal afetlerin yarattığı sorunlar da girmektedir. Depremler yarattıkları yıkıcı sonuçlar nedeni ile sosyal politikanın bu koruma fonksiyonunun hedefindedirler. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kuruluşundan bu yana toplumlar üzerinde yıkıcı etkileri olan savaş, çatışma ve kriz konularını gündeminde tutarken, zamanla afetler de ILO gündemine oturmuştur. ILO bu çerçevede 205 nolu Barış ve Dayanıklılık için İstihdam ve Uygun İş Tavsiye Kararını kabul ederek bu alanda üye ülkeler için bir rehber niteliğinde politika ortaya koymuştur. Afetlerin yarattığı yıkıcı etki karşısında kısa vadede yapılması gereken ilk uygulamalar gelir güvencelerinin sağlanması ve istihdamın korunmasıdır. Söz konusu bu uygulamaların hayata geçirilmesinde en önemli sosyal politika araçlardan biri sosyal korumadır.

Çalışmada Kahramanmaraş ve Hatay'da yaşanan depremlerin sonrasında gelir güvencesi sağlama ve istihdamın korunması ile ilgili uygulamaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, afetlerde sosyal politika ve sosyal korumanın yara-

tacağı onarıcı etkinin öneminin kavranması ve Türkiye’de yaşanan depremler sonrasında bu alanda alınan önlemlerin yeterli olup olmadığının ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Çalışmada esasen sosyal politika ve sosyal koruma araçları ile ILO’nun bu alanda ürettiği tavsiye kararı ekseninde değerlendirme yapılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede çalışmada sosyal politika ve sosyal koruma ilişkisi, ILO’nun afetler karşısında benimsediği tutum ve bu alanda ürettiği ilgili tavsiye kararı incelenecektir. Kahramanmaraş ve Hatay’da yaşanan depremler sonrasında gelir güvencesi ve istihdamın korunması için alınan kararlar, mevcut çalışma hukuku mevzuatının yeterliliği, sosyal koruma ve ILO’nun benimsediği tutum dikkate alınarak incelenecek ve değerlendirilecektir.

Sosyal Politika ve Sosyal Koruma

Polanyi (2001: 136-138) modern toplumun dinamiklerinin ikili (karşıt) bir hareket tarafından yönetildiğini vurgulamıştır. Bunlardan ilki, kendi kendini düzenleyen piyasanın kurulmasını amaçlayan, ticaret yapan sınıfların desteğine ve serbest ticarete dayanan ekonomik liberalizm ilkesi: diğeri ise piyasanın zararlı hareketlerinden en çok zarar görenlerin yanı sıra insanın ve doğanın korunması amacıyla koruyucu yasaları, kısıtlayıcı örgütleri ve diğeri müdahale araçlarını kullanan sosyal koruma ilkesidir. Koray (2018: 34-37) sosyal politikayı tanımlarken öncelikle dar anlamda sosyal politika kavramını kullanarak sosyal politikanın, kapitalizmin işçi sınıfı üzerinde yarattığı sorunlara dönük bir politika olarak ortaya çıktığını ve emek ve sermaye arasında oluşan eşitsizlikten doğan çatışmayı azaltmak amacına vurgu yaparken; geniş anlamda sosyal politika kavramı ile sosyal politikanın hedeflerinin işçi sınıfının çalışma koşullarından doğan sorunları aşarak geniş bir sosyal eşitlik ve sosyal adalet amacına yöneldiğini ortaya koymuştur. Piyasanın zararlı etkilerinden toplumun tüm öğeleri ile korunması düşüncesi sosyal politikanın, sanayi devriminde işçi sınıfı üzerinde oluşan olumsuz etkilere karşı korumayı içeren eksenini daha da genişletmiştir. Sosyal politika ekseninin bu şekilde genişlemesinde işçi sınıfını sanayi devriminden bu yana yürüttüğü mücadele sonucunda elde edilen sosyal haklar önemli bir yer tutmaktadır.

Sosyal politikanın ilgilendiği konuların giderek artması, bu alanda bir paradigma değişimi olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.² Bu noktada sosyal politikanın odağında yer alan ücretli çalışma ve işçi sınıfının sorunlarından daha geniş bir alana geçişinde yazar sosyal politikada bir paradigma değişikliği yaşandığı yönünde oluşan görüşü benimsememektedir. Esasen sosyal politikanın piyasanın zararları karşısında ilgilendiği alanlar giderek genişlemiştir. Ancak bu genişleme sosyal politikanın ilgilendiği bir alanı diğeri bir alandan daha az önemli ya da daha çok önemli yapmamıştır.

2. Sosyal politikada paradigma değişim tartışmaları hakkında öz bir değerlendirme için bkz. Özüçürlü, M. (2003). Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu . Mülkiye Dergisi , 27 (239) , 59-74 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mulkiye/issue/239/846>

Sosyal güvenlik, sosyal politikanın en önemli araçlarından biridir. Bir bütün olarak sosyal güvenlik, insanlığın varoluşundan bu yana her daim var olan esaslı ihtiyaçlarının en temel karşılığıdır. Her daim var olan bu esaslı ihtiyaç gelecekte emin olma, her anlamda güven içinde olma halidir. Bu ihtiyaç toplumun her kesimi için geçerlidir (Talas, 1955: 84). Sosyal güvenlik talebi ve bu talebin diğer sosyal haklar gibi bir sosyal hak haline dönüşmesi sanayi devrimi sonrası yükselen işçi sınıfı mücadelesinin bir ürünüdür. Bismarck ile birlikte zorunlu sigortalılık anlayışı gelmiş ve sosyal güvenlik, hukuk sistemi içerisinde hak ve yükümlülük kavramları ile yer almıştır. Beveridge ile birlikte ise sosyal güvenlik sistemleri ile kamu politikaları arasındaki bağ güçlenmiş ve sosyal güvenlik bir kamu politikası ve hizmeti olarak benimsenmiştir (Gökbayrak, 2010: 142). Sosyal güvenlik hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde yaygın bir biçimde yer alması İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşebilmiştir (Alper, 2015: 199). Sosyal güvenlik sistemleri dayanışmanın ürünüdürler. Tüm sosyal güvenlik yardımları ister nakdi ister aynı olsun, gelir veya hizmetlerin (çoğunlukla sağlık hizmetleri) transferini içermektedir. Bu transferler aktif sigortalılardan yaşlıya, sağlıklıdan hastaya veya varlıklardan yoksula doğru yönelmektedirler (ILO, 2010: 15).

Sosyal koruma kavramı³ kimi tanımlarında sosyal güvenlik kavramından daha dar, kimi tanımlarında sosyal güvenlik kavramından daha geniş kimi tanımlarında da sosyal güvenlik kavramı yerine kullanılmaktadır (Kapar, 2015a: 187-189). ILO, sosyal koruma kavramını sosyal güvenliğin yerine kullanmaktadır. Uluslararası Çalışma Konferansı 2021 yılında evrensel sosyal koruma kavramını kabul etmiştir. Bu tanıma göre evrensel sosyal koruma, herkesin ILO standartlarına uygun olarak yaşamı boyunca kapsamlı, yeterli ve sürdürülebilir korumaya erişebilmesi için ulusal olarak uygun sosyal koruma sistemlerini aşamalı olarak inşa ederek ve sürdürerek sosyal güvenlik insan hakkını gerçekleştirmeye yönelik eylem ve önlemleri içermektedir. ILO bu çerçevede sosyal korumanın dokuz ana alanı içerdiğini belirtmektedir. Bunlar, çocuk ve aile yardımları, analık koruması, işsizlik desteği, iş kazası yardımları, hastalık yardımları, sağlığın korunması (doğum bakımı ve uzun süreli bakım dahil tıbbi bakım), yaşlılık yardımları, malul-lük/sakatlık yardımları ve hayatta kalanlara sağlanan faydalardır. Sosyal koruma sistemleri, tüm bu politika alanlarını, prim ödemeli programlar (sosyal sigorta) ve primsiz vergiyle finanse edilen yardımlar (sosyal yardım ve sosyal hizmetler dahil) karışımıyla ele alır (ILO, 2022: 2).

ILO'nun sosyal koruma yaklaşımı Örgütün sosyal güvenlik alanında kabul ettiği

3. Sosyal koruma kavramının farklı yönlerine ve anlamlarına bakmak ve tanımın ilk kullanılmaya başladığı dönemden itibaren yaşadığı değişimi incelemek, Uluslararası Belgelerde kavramın nasıl tanımlandığını ve ILO'nun kavramı benimseme şeklini detaylı olarak değerlendirmek için bkz. Kapar, R. (2015a) "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı", Karatahta İş Yazıları Dergisi, Sayı.1 s.181-209. Kapar, R. (2015b) "Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Sosyal Koruma Hakkının Genel Çerçevesi", Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu VII, Ankara: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayını s.153-180

ği sözleşme ve tavsiye kararlarına dayanmaktadır. Öte yandan bu yaklaşım sosyal güvenlik sistemlerinde yer alan tüm primli rejimlerin yanı sıra sosyal yardımları da içine alan primsiz rejimleri kavramın içine almakta ve bu rejimleri bir bütün olarak değerlendirerek, politikaların oluşturulmasını içermektedir. Konumuz gereği toplumda yıkıcı etkileri çok olan afetleri sosyal koruma yaklaşımı ile ele almak önem arz etmektedir. Hayatın olağan akışında karşılaşılan risklerin⁴ yanı sıra olağandışı ve yıkıcı etkisi oldukça güçlü olan afetlerde de bu tür bir kavramın benimsenmesi gerekmektedir. Sosyal koruma yaklaşımı, afetlerin yıkıcı sonuçlarına karşı alınacak önlemlerde sosyal politika hedefleriyle uyumlu bir biçimde insanı merkeze koyan, finansman vd. konuları arka plana iten, afetler sonrasında oluşan yıkımı onarmak ve iyileştirmek için gerekli olan bütünlüklü politikaya kaynaklık edecek bir tutum olarak değerlendirilmelidir.

ILO ve Afetler

Afetlerin geçim kaynakları, iş faaliyetleri ve işyerleri üzerinde büyük etkileri olagelmıştır. Kurumların çalışmasının durmasına, işlerin kaybedilmesine neden olan afetler karşısında sosyal haklar ve sosyal korumanın bulunmaması hayatları olumsuz etkilemektedir. Ülkelerin toparlanmaları, afetlere hazırlıklı olunmadığında, afete yönelik hazırlık kötü tasarlandığında daha da zor olmakta; afet sonrası yapılan müdahaleler kötü yapıldığında ise afetler sonrası başarılı bir iyileşmenin önünü tıkanmaktadır. ILO genellikle afetlere müdahale etmekle ilişkilendirilmezken, bunun yerine uluslararası çalışma standartlarının benimsenmesi yoluyla çalışma koşullarının iyileştirilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Oysa ILO, afetler alanında her zaman kilit bir rol oynamıştır (Hovary, 2017: 274).

ILO'nun kuruluşuna bakıldığında I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yıkımın ortadan kaldırılması amacı görülmektedir. ILO'nun 205 nolu Barış ve Dayanıklılık için İstihdam ve Uygun İş Tavsiye Kararı'nın girişinde, ILO'nun 71 nolu İstihdam (Savaştan Barışa Geçiş) Tavsiye Kararı'nın revize edilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. ILO'nun 71 nolu Tavsiye Kararı'nın 1944 yılında oluşturulması ise bir tesadüf değildir. 71 nolu Tavsiye Kararı II. Dünya Savaşı sonrası dönem için çıkarılmıştır. 205 nolu Tavsiye Kararı'nın revize edilmesi ihtiyacı ise savaş ve çatışmalar kadar afetlerin de toplum ve sosyal adalet açısından yıkıcı etkiler yaratmasıdır. Bu nedenle 205 nolu Tavsiye Kararı oluşturulurken çatışmalardan ve afetlerden kaynaklanan kriz durumlarıyla ilgili olarak önleme, iyileştirme, barış ve dayanık-

4. Sosyal güvenlik, sosyal risk ve tehlike kavramları birbirleri ile ilintilidir. Tehlikeler bireyler, gruplar veya toplumlar hatta çevre gibi daha karmaşık varlıklar üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu algılanan olasılıklardır. Tehlikeler, sel, deprem, çatışma, iş kaybı, gelir getiren aile üyesinin ölümü veya kronik hastalık gibi çok geniş ve çeşitli olasılıkları içerir. Eğer, bir tehlike meydana geldikten sonra o tehlikenin sonuçlarıyla baş etme imkanı yoksa bu tehlikeye maruz kalanlar tehlikeye karşı savunmasız demektir. Belirli bir tehlikeye karşı savunmasız kalma durumunda ise, bu durumu azaltan ya da ortadan kaldıran bir koruma mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal güvenlik belirli tehlikeler gerçekleşirse ya da gerçekleştiğinde güvenliği sağlayarak ya da güvensizlik durumunu azaltarak bu tehlikelerin sonuçlarına karşı tehlikeye maruz kalanları daha az savunmasız hale getirme işlevini yerine getirmektedir. ILO. (2010) World Social Security Report 2010/11 Providing coverage in times of crisis and beyond, International Labour Office

lılıkta istihdamın ve uygun işin rolüne ilişkin güncel rehberlik sağlamak amacıyla vurgu yapılmıştır (ILO, 2017: 7).

ILO'nun 205 nolu tavsiye kararı diğer hususların yanı sıra, afetler konusu- nu, doğrudan ILO'nun ilgi alanına sokarken aynı zamanda ILO'yu afet yönetimi çerçevesine oturtması nedeniyle uluslararası hukukta özel bir yere sahiptir. Bu tavsiye kararı ile afetleri yönetmek, önlemek, iyileştirmek ve afetlere hazırlanmak için dikkate alınması gereken temel unsurlar olarak sosyal adalet ve uygun iş ilkeleri ortaya koyması nedeniyle maktadır. Tavsiye kararının arkasındaki ana fikirlerden biri, uygun işlerin, toplumların dayanıklılığı için vazgeçilmez olduğu, afetlerin etkilerinin azaltılmasına katkıda bulunabileceği, afetler sonrasında bir toparlanmanın sağlanabilmesi için, uluslararası insan hakları ve işçi haklarını geliştirici etkisinin dikkate alınmasının çok önemli olduğudur (Hovary, 2017: 275-276).

ILO'nun 205 nolu tavsiye kararında çatışma ve afet kavramları birlikte kullanılmaktadır. Çatışma ve afetlerin yoksulluk ve kalkınma, insan hakları ve onuru, uygun iş ve sürdürülebilir işletmeler üzerinde etki ve sonuçlar yaratacağı açıkça vurgulanmıştır (ILO, 2017: 7). Çatışma ve afetlerin yoksulluğu, işsizliği ve kayıt dışılığı ağırlaştırarak daha da fazla kırılganlığa yol açtığı bilinmektedir. Bu nedenle çatışma ve afetler sırasında ve sonrasında oluşan/oluşabilecek, yardıma bağımlı olma durumundan kurtulmak için, bu amaçla hazırlanan programlarda ya da yapılan düzenlemelerde gelir güvencesi ve çalışma ile ilgili konular öncelikli olarak yer almalıdır

ILO'nun 205 nolu tavsiye kararı istihdam ve gelir yaratma fırsatları- haklar, eşitlik ve ayrımcılık yapmama- eğitim, mesleki eğitim ve rehberlik- sosyal koruma- çalışma hukuku, çalışma yönetimi ve iş piyasası bilgileri- sosyal diyalog ve işveren ve işçi örgütlerinin rolü- kriz durumlarından etkilenen göçmenler- mülteciler ve geri dönenler adlı başlıklar içermektedir. Bu başlıklar altında, çatışma ve afetlerden kaynaklanan kriz durumlarında önleme, iyileştirme, barış ve dayanıklılık için istihdam ve uygun iş yaratmak hedefi doğrultusunda rehberlik sağlayan hükümler yer almaktadır. ILO'nun 205 nolu tavsiye kararını önemli kılan bir diğer husus ise çatışmalar ya da afetlerin doğurduğu kriz zamanlarında yapılacak her türlü müdahalenin uluslararası çalışma standartları ile uyumlu olması gerekliliğine (Md 43) vurgu yapılmasıdır. Bu husus çatışma ya da afet sonrasında iç hukuku askıya almak, olağanüstü hâl ilan etmek gibi temel hak ve özgürlüklerin özünü sınırlayan ya da ortadan kaldırılan düzenlemeler karşısında uluslararası hukuk normlarının etkin bir biçimde kullanılmasının yolunu açarak söz konusu temel hak ve özgürlüklere güvence sağlamaktadır.

Konumuz açısından değerlendirdiğimizde ILO 205 nolu tavsiye kararında sosyal koruma ve çalışma hayatı ile ilgili birçok düzenleme yer almaktadır. Tavsiye kararında öncelikle vurgulanan konu gelir kayıplarının karşılanmasıdır. Tavsiye kararının stratejik yaklaşımlar başlığında acil sosyal koruma ve istihdam önlemleri yoluyla geçim kaynaklarının ve gelirin istikrara kavuşturulma-

sına vurgu yapılmıştır. Yine aynı başlık altında sürdürülebilir istihdamın ve uygun işin, sosyal koruma ve sosyal içermenin, sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi; sürdürülebilir işletmelerin, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin oluşturulması; kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçişin sağlanması bulunmaktadır (ILO, 2017: 10-11).

Tavsiye kararının sosyal koruma başlığında ILO'ya üye ülkelerin en kısa sürede yapmaları gereken konular: iş ve geçim kaynakları kesintiye uğrayanlar için gelir güvencesi sağlamak; ulusal ve uluslararası mevzuat dikkate alınarak sosyal güvenlik ve koruma programları geliştirmek, bu programlardan zarar görenleri eski haline getirmek; savunmasız hale gelen nüfus grupları ve bireyler için temel sağlık hizmeti ile sosyal hizmetlere etkin erişimi sağlamak şeklinde sıralanmıştır. Bu konular hayata geçirilirken, 102 Nolu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesinin ve 202 Nolu Sosyal Koruma Tabanı Tavsiye Kararının dikkate alınması gerekliliği vurgulanmıştır (ILO, 2017: 16).

Tavsiye kararının çalışma hukuku, çalışma yönetimi ve işgücü piyasası bilgileri başlığında yaşanan krizden en çok etkilenen nüfus gruplarına ait işgücü piyasası bilgilerinin toplanması ve analizi için sistemler kurmak, bu sistemleri eski haline getirmek veya gerektiğinde geliştirmek; acil istihdam hizmetleri de dahil olmak üzere kamu istihdam hizmetlerini kurmak veya eski haline getirmek ve güçlendirmek; barış ve toparlanmanın desteklenmesiyle ilgili yatırımların yarattığı istihdam fırsatlarından yerel halkın azami faydayı elde etmesini sağlamak için tüm işgücü piyasası aktörlerini teşvik etmek hükümlerine yer verilmiştir (ILO, 2017: 17).

Tavsiye kararı çatışma ve afetler sonrası oluşan kriz durumlarında sosyal koruma ve istihdam açısından ilk müdahale araçları olarak gelir güvencesinin sağlanması gerekliliğini göstermektedir. Tavsiye kararında yer alan ikinci önemli müdahale sağlık hizmetlerine ve sosyal hizmetlere etkin bir şekilde erişimin sağlanması olarak belirtilmiştir. Bahsi geçen bu hizmetlerin sağlanması için kamu kurumlarının ve sosyal koruma ve istihdam politikalarının geliştirilmesine vurgu yapılırken çatışma ya da afet nedeni ile zarar gören kurum ve programların eski haline getirilmesi gerekliliğine de önemle değinilmiştir.

Depremin Çalışma Hayatında Yarattığı Etkiler ve Alınan Önlemler

ILO Raporu

ILO, Kahramanmaraş ve Hatay'da yaşanan depremin ardından Mart ayında bir rapor yayınlamıştır. Raporda ekonomik aktivitede (çalışma saatleri) %16 azalma olduğu ve bu azalmanın tam zamanlı çalışan 657.147 işçi tarafından yapılan çalışmaya denk geldiği vurgulanmıştır. Ekonomide oluşan bu azalmanın düzensiz olduğu vurgulanarak azalma oranlarının Adana'da %0,1'den Malatya'da %58,8'e kadar değiştiği belirtilmiştir. Öte yandan 220.000 işyerinin ağır hasar gördüğü ve yıkılacağı ve mevcut durumun devam etmesi halinde her ay işgücü gelirinde 150 milyon ABD doları azalma olacağı tahmin edildiği raporda yer almıştır.

Raporda Türkiye Depremleri Kurtarma ve Yeniden Yapılanma Değerlendirmesi yayınına atıf yapılarak depremler sonucunda 3.3 milyon kişinin yerinden olduğu öte yandan yaşanan can kayıpları, yaralanmalar, işyerlerinde meydana gelen hasarlar sonucunda ortaya çıkan durumun işgücü piyasası ve ekonomi üzerinde büyük etkisi olacağı vurgulanmıştır (ILO, 2023: 3-4).

Raporda dikkat çeken bir diğer husus ise ekonomik faaliyetlerin azalması ya da kesintiye uğraması nedeniyle yaşanacak olan gelir kayıplarına ilişkin tahminlerdir. Buna göre raporda mevcut durum devam ettiği sürece etkilenen işçilerin ortalama ayda 4.351 Türk Lirası (230,6 ABD Doları) kaybedeceği tahmin edilmektedir. Bu durumun haneye yansımalarına bakıldığında ise bölgede eve götürülen işgücü gelirin 2.859 milyondan fazla (150 milyon ABD doları) azalacağı vurgusu yapılmaktadır. Bu gelir kaybı tahmininde dikkat edilmesi gereken önemli konu bu kayıpların resmi olarak istihdam edilenlerin kısa çalışma ödeneği desteği alacağı varsayımına dayandırılarak hesaplanmış olmasıdır (ILO, 2023: 3-4). Oysa daha sonra değinileceği üzere kısa çalışma ödeneği deprem bölgesinde resmi istihdam içinde yer alan tüm işçiler için uygulanabilir durumda değildir.

2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (TCSBB) Kahramanmaraş ve Hatay'da gerçekleşen depremlerle ilgili mart ayında değerlendirme raporu hazırlamıştır. Raporda gerçekleşen depremlerin özellikleri, deprem bölgesinin görünümü, acil müdahale aşamasında alınan tedbirler, hasar ve maliyetler, makroekonomik ve sosyal etki, depremin toplam maliyeti ile afetlere direnç için risk azaltım önerileri başlıklarına yer verilmiştir. Hasar ve maliyetler başlığı altında yer alan başlıklar arasında ise "İstihdam ve Sosyal Koruma" başlığına yer verilmiştir.

TCSBB'nin hazırladığı raporda depremin gerçekleştiği bölgede 2021 yılı verilerine göre 3,8 milyon kişinin istihdamda olduğu belirtilmiştir. Bölge istihdamı ülke istihdamının yüzde 13,3'üne tekabül etmektedir. İstihdam içinde yer alanların 2,3 milyonu kayıtlı, 1,5 milyonu ise kayıt dışı çalışmaktadır. Deprem bölgesinde kayıt dışı istihdam oranı ise yüzde 39 civarındadır (TCCSSB, 2023: 6). Türkiye İstatistik Kurumu 2022 İşgücü İstatistiklerinde Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranı yüzde 26,8 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2023). Deprem bölgesinde kayıt dışı çalışma Türkiye genelinin oldukça üzerindedir. Bu noktada raporda yer alan ilginç bir tespiti yer vermek gerekmektedir. Yüzde 39 kayıt dışı çalışma vurgusu yapılan raporda bu tür çalışmanın, istihdamı koruma önlemlerini sınırlandıracağı vurgulanmakta ve afetten en çok etkilenen beş ilde yaklaşık 700 bin kişinin bulunduğu ve bu kişilerin iki çeyrek süresince istihdam ve işgücünün dışında kalabileceği belirtilmiştir (TCCSSB, 2023: 107). Burada düşündürücü olan konu ise kayıt dışı çalışma ile ilgili raporda herhangi bir kısa, orta yada uzun vade

politika önerisinin yer almamış olmasıdır. Sorun ortaya konmuş ancak herhangi bir çözüm önerisinde bulunulmamıştır.

Deprem sonrasında acil ve temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla afetten etkilenen illerdeki Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıflarına (SDYV) toplam 271 milyon TL ödenek gönderildiği ayrıca 1.003 SYDV'na, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan (SYDT) yalnızca depremzedeler için kullanılması amacıyla 675.078.840 TL ek periyodik pay gönderildiği belirtilmiştir (TCCSSB, 2023: 109). Ancak SYDV'na gönderilen bu kaynakların nasıl kullanılacağı ya da kullanıldığı (aynı veya nakdi - gelir transferi içerip içermediği) ile ilgili bir bilgi raporda yer almamaktadır.

Deprem bölgesinde istihdamda yer alanlara dönük yapılan yardımlar arasında ise depremden etkilenen çalışanların Mart-Ağustos aylarını kapsayan 6 aylık sigorta prim erteleme yapıldığı, Mart-Mayıs aylarını kapsayan 3 ay için kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği ile 6 aylık Toplum Yararına Program ödemelerinin ilan edildiği ve bu ödemelerinin toplam maliyetinin 13,3 milyar TL olarak hesaplandığı bilgisi raporda paylaşılmıştır (TCCSSB, 2023: 110). Öncelikle vurgulamak gerekir ki 6 aylık sigorta prim ödemesinin ertelenmesi çalışanlara değil işverenlere yönelik bir desteklemedir. Ayrıca yapılan bu düzenlemenin bir erteleme olduğu, yükümlülüğü ortadan kaldırmadığı ya da kaldırmak amacıyla bir gelir transferi içermediğini belirtmekte fayda vardır. Çalışanlara yönelik yapılan diğer yardımlarla ilgili detaylı bir bilgi paylaşımı yapılmadan doğrudan bu yardımların toplam maliyetinin paylaşılması deprem sonrası yapılan faaliyetleri, bir sosyal devlet düzenlemesinden ziyade sosyal sorumluluk faaliyeti şeklinde gösterdiğini vurgulamak gerekmektedir.

TCSBB'nin hazırladığı raporda politika önerileri başlıklarında hedeflenen politikalar kısa, orta ve uzun vade başlıkları ile ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma hayatı konusunda ortaya konan kısa vadeli hedefler arasında: depremin yol açtığı işgücü kayıplarının ve işgücü ihtiyacının belirlenmesi; depremden etkilenen illerdeki imar işlerinde çalışacak işgücünün belirlenerek işgücü ihtiyacının öncelikle bu illerden karşılanması; deprem illerindeki işveren esnaf ve kendi nam ve hesabına çalışanların işlerine dönmelerini hızlandıracak desteğin verilerek istihdam fırsatlarının artırılması; işyeri envanterlerinin çıkartılarak hasar tespitlerinin yapılması; illerin ihtiyacı olabilecek kamu personellerinin tayin atama vd. yöntemlerle karşılanması yer almaktadır (TCCSSB, 2023: 112-113). Orta vade hedefler arasında ise: işletmelerin işgücü kayıpları nedeniyle özellikle nitelikli işgücü talebi ihtiyaçlarının aktif işgücü politikalarıyla karşılanması; bölgede istihdamı arttırmak için kamu ve özel sektörde destekler (teşvik, vergi muafiyeti uygulamaları, sigorta pirim desteği vb.) sağlanması; yapılacak yatırımlarda bölgedeki işgücünün istihdam edilmesine öncelik verilmesi yer almaktadır (TCCSSB, 2023: 114).

Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik ile İlgili Alınan Kararlar

Deprem gerçekleştiği tarihin ardından öncelikle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının (ÇSGB) aldığı ilk kararların sağlık, ödenek ve aylıklara ilişkin çeşitli yükümlülüklerle ilgili olduğu görülmektedir. Yayınlanan ilk karar 10 Şubat tarihinde ve SSK ve Bağ-Kur aylıklarının ödemelerinin öne çekilmesiyle ilgilidir (ÇSGB, 2023a). 11 Şubat tarihinde ise işsizlik ve yarım çalışma ödeneği ödemeleri ÇSGB tarafından öne çekilmiştir (ÇSGB, 2023b). İşsizlik ve yarım çalışma ödenekleri ile ilgili düzenleme sadece depremden etkilenen illerde geçerli iken SSK ve Bağ-Kur aylık ödemeleri ile ilgili düzenleme tüm Türkiye’de geçerli hale gelmiştir. 19 Şubat tarihinde ise ÇSGB deprem nedeniyle bir dizi tedbiri uygulamaya koyduğunu duyurmuştur. Bunlar: depremden etkilenen 10 ilde olağanüstü hal bölgesi valiliklerine 16 bin kişilik Toplum Yararına Program kontenjanının tahsis edilmesi; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 18 bin 950 kişilik Toplum Yararına Program kontenjanı tahsis etmesi ve bu hizmet için 1.4 milyar TL ödenek ayrıldığı; Toplum Yararına Programların yürütülmesi ile ilgili yönetmelikte 17 Şubat tarihinde değişikliğe gidilerek bu programa katılım şartlarının yeniden belirlendiği; deprem bölgesinde olan ya da nakledilenlerden kronik hastalığı olanların raporlu ilaçlarını reçetesiz alabileceği; depremin etkilediği illerde SGK’ya verilmesi gereken tüm bilgi, belge ve beyannamelerin 26 Mayıs tarihine kadar ertelendiği ve belge verilmemesi nedeniyle uygulanacak idari para cezalarının önüne geçildiği; depremin etkilediği illerdeki vatandaşların prim borçlarının ve ödeme süresi dolmuş mevcut prim borçlarının ertelendiği; kısa çalışma başvurularının yapılabilmesi için hazırlıkların tamamlandığı ile ilgili tedbirlerdir (ÇSGB, 2023c).

22 Şubat tarihinde ÇSGB Kısa Çalışma Ödeneği ile Nakdi Ücret Desteği ve İstihdamın Korunmasına İlişkin tedbirleri açıklamıştır (ÇSGB, 2023d). ÇSGB’nin duyurduğu bu kararlar 22 Şubat 2023 tarihli 32112 sayılı “Olağanüstü Hal Kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Alanına İlişkin Alınan Tedbirlere Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (RG, 22 Şubat 2023, Sayı 32112). Kararname ile “*depremden etkilenme durumuna göre olağanüstü hâl ilan edilen bölgeden Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca belirlenecek il/ilçelerde bulunan işyerleri ve/veya deprem sebebiyle yıkık, acil yıkılacak, ağır veya orta hasarlı olduğunu belgeleyen işyerleri için uygunluk tespitinin tamamlanması beklenmeksizin*” işverenin başvurusu ile doğrudan kısa çalışma ödeneği verileceği belirtilmiştir (RG, 22 Şubat 2023, Sayı 32112). İstihdamın korunması kapsamında kararname ile Covid-19 pandemisi döneminde uygulanan fesih yasağı aynı şekilde getirilmiştir (RG, 22 Şubat 2023, Sayı 32112). Depremlerin etkilerinden kaynaklı bölgesel kriz gerekçesiyle yapılan kısa çalışma başvurusuna istinaden yeni bir hak sahipliği oluşmayanlar ile depremin yaşandığı 6 Şubat tarihi itibarıyla iş akdi bulunan, deprem tarihi ve sonrasında depremin etkilerinden kaynaklı işyerinin kapanması sebebiyle iş sözleşmesi sona eren ve işsizlik ödeneğinden

yararlanamayan çalışanlara nakdi ücret desteği sağlanacağı ve bu desteğin günlük miktarının 133,44 TL olduğu belirtilmiştir (RG, 22 Şubat 2023, Sayı 32112).

Sağlık hizmetleri alanında yapılan hizmetle ilgili olağanüstü hâl süresince Sosyal Güvenlik Kurumu yetkili kurum olarak belirlenmiş ve bu hizmetler nedeniyle yapılacak harcamaların Sosyal Güvenlik Kurumu bütçesinden karşılanacağı belirtilmiştir (RG, 22 Şubat 2023, Sayı 32112).

Alınan Tedbirler ve Sosyal Koruma

Kahramanmaraş ve Hatay'da yaşanan depremlerin yarattığı etkiler karşısında acil sosyal koruma kararları kısaca fesih yasağı düzenlemesi, kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ile sağlık hizmetleri alanında olmuştur. Bu süreçte alınan diğer kararlar ise sosyal güvenlik sistemi çerçevesinde çeşitli yükümlülüklerin ertelenmesi ile çeşitli ödemelerin öne çekilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Gelir Güvencesi

ILO 205 nolu Tavsiye Kararı'nda acil olarak vurgulanan ilk müdahale aracı gelir güvencesinin sağlanmasıdır. Kahramanmaraş ve Hatay'da gerçekleşen depremler sonrasında gelir güvencesi kapsamında değerlendirilebilecek kararlar ise kısa çalışma ödeneği ile nakdi ücret desteği uygulamasıdır.

Kısa çalışma ödeneği 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nda düzenlenmektedir. Yapılan düzenleme ile depremden etkilenme durumuna göre olağanüstü hâl ilan edilen bölgelerde ÇSGB'nin belirleyeceği yerlerde bulunan işyerleri ve/veya deprem sebebiyle yıkık, acil yıkılacak, ağır veya orta hasarlı olduğunu belgeleyen işyerleri için uygunluk tespitinin tamamlanmasının beklenmemesi sağlanmıştır. Bu durumda sadece beyanda bulunarak başvuru yapmak kısa çalışma ödeneğine hak kazanma için yeterli hale gelmiştir.

Çalışanlar açısından kısa çalışma ödeneğinden yararlanma şartları arasında, işsizlik sigortası hak etme koşullarında belirtilen prim ödeme gün sayıları yer almaktadır. Bu durumda 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'na (md.50) göre işsizlik sigortası hak etme koşullarına aranan prim gün sayıları 120 gün sigortalı ve son 3 yılda en az 600 gün prim ödemiş olmaktır. Dolayısı ile deprem sonrası açıklanan kısa çalışma ödeneği kararına bakıldığında bölgedeki tüm işyerleri kapsama alınırken bu uygulamadan asil faydalanması gereken çalışanların tamamı kapsama alınmamıştır. Çalışanlar, belirtilen asgari yararlanma şartını sağlamadıkça kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayacaklardır.

Kısa çalışma ödeneğinin miktarı 4447 sayılı kanuna (Ek Madde 2) göre, sigortalının son on iki aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının % 60'ı olarak düzenlenmiştir. Kısa çalışma ödeneği miktarının ise aylık asgari ücretin brüt tutarının % 150'sini geçemeyeceği belirtilmiştir. Bu haliyle deprem bölgesinde kısa çalışma ödeneğinden yararlananlar 6 bin ile 15 bin TL arasında değişen rakamlarla faydalanmaktadır.

Deprem sonrasında gelir güvencesi sağlama kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer düzenleme ise nakdi ücret desteği uygulamasıdır. Buna göre kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayan, depremin gerçekleştiği tarihte iş akdi bulunan, deprem tarihi ve sonrasında depremin etkilerinden kaynaklı işyerinin kapanması sebebiyle iş sözleşmesi sona eren ve işsizlik ödeneğinden yararlanamayanlara nakdi ücret desteği sağlanacağı belirtilmiştir. Bu durumda olanlar için günlük 133,44 TL ücret desteği verileceği açıklanmıştır. Bu durumda nakdi ücret desteği 133,44 Türk Lirası olarak belirlenen bir günlük tutardan damga vergisi düşüldükten sonra hesaplanan tutar ile ödemeye hak kazanılan gün sayısı çarpımı sonucu elde edilen tutara tekabül etmektedir (İŞKUR, 2023)

Nakdi ücret desteğini hak eden her bir kişi için yapılacak ödeme miktarı; 133,44 Türk Lirası olarak belirlenen bir günlük tutardan damga vergisi düşüldükten sonra hesaplanan tutar ile ödemeye hak kazanılan gün sayısı çarpımı sonucu elde edilen tutar olarak uygulanmaktadır. Bu durumda nakdi ücret desteği aylık, damga vergisi kesilmemiş miktarı 4003,2 TL olarak ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi nakdi ücret desteği alanlar ile kısa çalışma ödeneği alanlar arasında çok ciddi bir gelir farkı ortaya çıkmaktadır. Aynı afete maruz kalan çalışanlar arasında, bir diğer ifade ile aynı işyerinde çalışan iki sigortalı arasında birisinin 600 gün primi olması durumunda yararlandığı gelir transferi ile diğerinin 600 günün altında primi olması nedeniyle yararlandığı gelir transferi arasında ortaya çıkan bu fark ciddi bir ayrımcılığı ortaya koyar niteliktedir.

Yaşanan afet sonrası güçlü bir sosyal devlet yapısı ile sağlanacak sosyal korumanın ilk ayağı herhangi bir ayrımcılığa sebebiyet vermeden ILO tavsiye kararında vurgulanan “gelir güvencesinin” sağlanmasıdır. Kısa çalışma uygulaması ile nakdi ücret desteği “gelir güvencesi” sağlamada yetersiz oldukları gibi ciddi ayrımcılık ortaya çıkarmaktadırlar. Burada ilk yapılması gereken husus çalışanların kısa çalışma ödeneği ile işsizlik ödeneğinden yararlanmalarını engelleyen koşulların yaşanan afetin yarattığı etkiyi dikkate alarak kaldırılması olacaktır (Çelik, 2023).

Deprem bölgesinde yer alan kayıt dışı çalışanların durumu da gelir güvencesi açısından önem taşımaktadır. TCSBB raporunda da belirtildiği gibi kayıt dışı olması nedeniyle bu tür çalışmaların sağlanan kısa çalışma ödeneği ile nakit ücret desteği uygulamasının kapsamı dışında kalacağı oldukça açıktır. Hayata geçirilen uygulamalar hem ayrımcı hem de yetersizdir. Ancak aynı zamanda kayıt dışı çalışmayı da kapsamına almamaktadır. Bu durumda nasıl ki işverenlerin kısa çalışma ödeneğinden faydalanma şartı beyanda bulunmaları esasına indirgenmişse kayıt dışı çalışanların da kısa çalışma ödeneği ya da işsizlik ödeneğinden yararlanmaları için aranan asgari şartlar aranmadan sadece beyan ile ilgili ödeneklerden yararlandırılmalarının önü açılmalıdır.

Gelir güvencesi sorunu sadece istihdamda bulunan ve afetten yaşam, fiziki bütünlük vd. konularda etkilenenler için geçerli bir sorun değildir. Afet sonrasında istihdamda bulunanlarda yaşanan can kayıpları, fiziksel kayıplar, çalışma gücü ka-

yıpları hane halkına giren gelir güvencesi doğrudan etkileyen sonuçlardır. Ancak afetle ilgili yapılan düzenlemelerde bu tür gelir kayıplarını telafi edecek bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Oysa sosyal güvenlik sisteminde ortaya çıkacak bu tür riskler için sosyal sigorta kolları aktif bir biçimde yer almaktadır. Nitekim ILO tavsiye kararında sosyal güvenlik ve koruma programlarını geliştirme vurgusu yapılmıştır. Türk sosyal güvenlik sistemi içerisinde iş kazası ve meslek hastalıkları sigortası (İKMİH), ölüm sigortası, malullük sigortası uygulamaları sigortalılara karşılaşacakları çeşitli riskler nedeniyle yaşanacak ölüm, yaralanma, tekrar çalışmama, meslekte kazanma gücü ve çalışma gücü kaybı gibi durumlarda sağlanacak gelir transferi uygulamalarını içermektedir. Yaşanan afetin işgücü üzerinde yarattığı yıkıcı etkiler tam da bu sigortaların varlık nedeni olan tehlikelerin gerçekleşmesi halidir. Bu durumda yapılması gereken uygulama söz konusu sigorta kollarında aranan yararlanma şartlarının sosyal güvenlik ve sosyal korumanın tarihsel kökenine ve özüne uygun bir biçimde kaldırılması olmalıdır.

Elbette bu öneri gelir kaybının önüne geçmek ve buna karşı bir güvence sağlamak amacıyla afet sonrasında uygulanabilecek en hızlı yöntem olacaktır. Bu çerçevede 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda yer alan ölüm sigortası (md.32) şartları 1800 gün sigortalı olma ya da 5 yıldan beri sigortalı olup 900 gün sigortalı olma şartları kaldırılmalıdır. Ölüm durumunda gelir sağlanan bir diğer sigorta kolu olan İKMİH sigortası ile ölüm sigortasında bir değişiklik yapmaya gerek kalmadan sigortalı İKMİH nedeniyle yaşamını yitirmiş gibi bir gelir bağlanabilir. Deprem nedeniyle malul kalma ya da çalışma gücü kaybı ya da meslekte kazanma gücü kaybı durumlarında ise İKMİH ve malullük sigortaları üzerinden sigortalılara gelir bağlanabilir. Sürekli iş göremezlik geliri, malullük aylığı bağlanması bu iki sigorta kolundan sağlanan ödemelerdir. Deprem nedeniyle sakatlanma ve çalışma gücü kaybı durumlarında yaşanan gelir kayıpları söz konusu sigorta kollarının yararlanma şartlarında yapılacak değişikliklerle önemli ölçüde ortadan kaldırılabilir (Özveri, 2023).

Türkiye’de depremler sonrasında sosyal güvenlik kurumları aracılığıyla bahsi geçen sigorta kolları üzerinden gelir sağlanması yönteminin daha önceki yıllarda uygulandığı görülmektedir. Ancak bu uygulamaların bazı depremlere özgü çıkarılan kanunlarla yapılması nedeniyle duruma ve depreme özgü bir düzenleme ortaya çıkmıştır. 1999 Marmara depremi sonrasında 4447 sayılı Kanun’a geçici bir madde eklenerek bu deprem sebebiyle ölen sigortalıların yakınlarına ve malul kalan sigortalılara aylık bağlanmıştır.

“17/8/1999 ve daha sonraki tarihlerde meydana gelen depremler sonucunda malul kalan sigortalı veya iştirakçiler ile ölen sigortalı veya iştirakçilerin hak sahiplerine en az 360 gün prim veya 12 aylık prim veya kesenek ödenmiş ve her ne ad altında olursa olsun sosyal güvenlik kurumlarından aylık veya gelir almamak şartıyla, 506, 2925, 5434, 1479 ve 2926 sayılı kanunlarda öngörülen prim veya kesenek ödeme

süresi aranmaksızın ilgili kurumca kendi mevzuatlarına göre aylık bağlanır.” (RG, 25 Şubat 2000, Sayı 23975).

Yapılan bir diğer düzenleme ise 2011 yılında gerçekleşen Simav ve Van depremlerinin ardından 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununa geçici bir madde eklenerek bu depremler sonucunda ölen sigortalıların yakınlarına ve malul kalan sigortalılara aylık bağlanmıştır.

“19/5/2011, 23/10/2011 ve 9/11/2011 tarihlerinde meydana gelen depremler sonucunda malul kalan sigortalılar ile ölen sigortalılar için, malullük ya da ölüme sebep olan deprem tarihinden önceki döneme ilişkin olarak en az 30 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi veya bir aylık kesenek ile karşılık ödenmiş ve bu süreye ilişkin sigortalı tescil işleminin Kanunda belirtilen sigortalı bildirim sürelerinden kaynaklanan haller saklı kalmak kaydıyla deprem tarihlerinden önce yapılmış olması şartıyla, Kanunda öngörülen prim ödeme süresi, hizmet, prim ve prime ilişkin borcu olmama ve sigortalılık sürelerine ilişkin diğer şartlar aranmaksızın bu Kanun hükümlerine göre Kurumca kendilerine veya hak sahiplerine aylık bağlanır.” (RG, 26 Ocak 2012, Sayı 28185).

Esasen Marmara depremi, olağanüstü durumlarda sosyal güvenlik sisteminin ne kadar güçlü olması gerektiğini açıkça göstermiştir. Depremden etkilenen insanların sağlık, beslenme ve barınma ihtiyaçlarının ardından öncelikli olarak gelir kaybının telafi edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Alper, 2000: 155). Ancak Marmara depremi sonrasında yapılan düzenlemeler deprem sonrası gelir güvencesi sağlanması konusunda dağınık ve duruma özgü çeşitli yasal düzenlemelerin varlığını göstermektedir. Bu durumda yapılması gereken ortak ve her deprem için geçerli olabilecek bir mevzuatın oluşturulmasıdır. Oluşturulacak mevzuat ile deprem sonrası sağlanacak gelir transferinin kaynağı belirlenerek, bu gelir transferinin, gelir transferi sağlayan diğer sigorta kolları ve bu sigorta kollarının yararlanma şartlarından bağımsızlaştırılmalıdır. Depremler sonrası sağlanacak olan bu gelir transferi için ayrı bir sigorta kolu kurulması, sigorta kolunun primli sigorta modelinin yanı sıra primsiz sigorta sistemi ile de desteklenmesi de mümkündür. Sigorta kolunun finansmanı tek başına sosyal güvenlik sistemine bırakılması mümkün olmayacağından primsiz sistem ve genel bütçeden aktarılabilecek kaynaklar bu noktada önem taşımaktadır (Özveri, 2023a).

İstihdamın Korunması ve Arttırılması

Kahramanmaraş ve Hatay depremleri sonrasında alınan kararlar arasında istihdamın korunması amacıyla fesih yasağı getirilmesi kararı yer almaktadır. Buna göre işverenler, 4857 sayılı İş Kanununun 25. maddesinin birinci fıkrasının (II) numaralı bendinde ve diğer kanunların ilgili hükümlerinde yer alan ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzeri sebepler, belirli süreli iş veya hizmet sözleşmele-

rinde sürenin sona ermesi, işyerinin herhangi bir sebeple kapanması ve faaliyetinin sona ermesi, ilgili mevzuatına göre yapılan her türlü hizmet alımları ile yapım işlerinde işin sona ermesi halleri dışında iş sözleşmelerini feshedemeyeceklerdir. Getirilen düzenleme ile bu hükme aykırı şekilde iş sözleşmelerini feshedenlere idari para cezası uygulanacağı belirtilmiştir (RG, 22 Şubat 2023, Sayı 32112).

Fesih yasağı Covid-19 döneminde de uygulanmış hem içeriği hem de sonuçları çokça tartışılmıştır. Nitekim getirilen düzenleme ile işverenlere açık bırakılan fesih yolu (4857 sayılı İş Kanunu'nun 25i maddesinin birinci fıkrasının II bendi ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller) çalışanların kıdem tazminatı hakkını ortadan kaldıran ve çalışanların fesih sonrasında işsizlik ödeneği almalarını engelleyen bir fesih biçimidir.

Covid-19 döneminde uygulanan fesih yasağının sonuçlarına bakıldığında, fesih yasağının işten çıkarmaları kısmen sınırladığını söylemek mümkün olsa da çalışanlar açısından önemli bir güvence sağladığını söylemek ise mümkün değildir. Covid-19 döneminde fesih yasağı istihdam ve işsizlik oranlarının hesaplanmasını zorlaştırmanın yanısıra işverenlerin fesih yasağını delmek için hile yoluna başvurmalarının ve İş Kanunu'nun 25. maddesinde düzenlenen ahlak ve iyi niyete uymayan halleri gerekçe göstererek isten çıkarma yoluna gitmelerinin önünü kesmemiştir (Çelik ve Özdemir, 2021: 179).

Türk iş hukukunda fesih eyleminin sonuçları ile ilgili ciddi bir yaptırım eksikliği bulunmaktadır. Haksız fesih durumunda işçilerin ödenmeyen kıdem ve ihbar tazminatları için yürütecekleri yargı sürecinde kararın işçi lehine çıkması halinde fesih tarihinde ödenmeyen kıdem ve ihbar tazminatlarının faiziyle ödenmesi kararı çıkmaktadır. Dava sürecinin sonunda, aslında fesih tarihinde ödenmesi gereken bu tazminatların faiziyle ödenmesi, bu hakkı fesih tarihinde ihlal etmeyi önleyecek caydırıcılıkta değildir (Öztürk ve Ceylan, 2021: 324). Olağan zamanlarda yetersiz kalan bu korumanın fesih yasağı getirilen bu olağanüstü dönemde sadece idari para cezası ile önüne geçilmesi mümkün değildir. Covid-19 döneminde işverenler çalışanların kıdem tazminatı almalarının önüne geçen bir neden göstermişler ve çalışanlar uzun süren dava süreçlerini başlatmak durumunda kalmışlardır. Deprem sonrası getirilen fesih yasağı uygulaması da aynı sonuçlara gebe dir. Oysa fesihlerin izne bağlanması, fesih sonucu çalışılmayan sürenin olası bir haksız fesih kararında işçiye ödenmesi, fesih yapmadan önce işçinin hakkettiği kıdem tazminatı vd. hakların peşinen bir yerde toplanması ve haksız fesih kararında işçiye ödenmesi gibi önlemler uygulamaya konulabilirdi. Bu önlemler, fesih uygulamasının kötüye kullanımını önlenmesinde daha etkin sonuçları ortaya çıkarabilecek düzenlemelerdir.

Türk iş hukukunda deprem nedeni ile oluşabilecek fesih durumları İş Kanunu'nun 24/25. maddelerinde "Zorlayıcı sebepler" başlığı altında düzenlenmiştir. 24. maddede "İşçinin çalıştığı işyerinde bir haftadan fazla süre ile işin durmasını gerektirecek zorlayıcı sebepler ortaya çıkarsa." hükmü ile işçiye iş sözleşmesini

haklı nedenle derhal fesih hakkı tanınmıştır. 25. maddede ise “İşçiyi işyerinde bir haftadan fazla süre ile çalışmaktan alıkoyan zorlayıcı bir sebebin ortaya çıkması.” hükmü ile işverene iş sözleşmesini haklı nedenle derhal fesih hakkı tanınmıştır. Kanununun 40. maddesinde ise zorlayıcı nedenle oluşan bir haftalık çalışmama ya da çalıştırılmama süresinde işçiye her gün için yarım ücret ödeneceği hükme bağlanmıştır. Bu maddelerde yer alan bir haftalık süre geçtiğinde ise taraflara iş sözleşmeleri haklı nedenle derhal fesih hakkı tanınmaktadır.

Kahramanmaraş ve Hatay depremlerinin etki alanı, şiddeti, yarattığı sonuç ve sonrasında yaşanan arama kurtarma süreçlerini değerlendirdiğimizde, bu dönemin iş kanununda yer alan bir haftalık süre kapsamında değerlendirilerek haklı nedenle derhal fesih hakkı doğurması istihdamı korumadaki yetersizliği ortaya koymaktadır. Deprem sonucunda can ve mal kaybı yaşayan çalışanların, depremden bir hafta sonra işbaşı yapmaya zorlanmalarının, işbaşı yapmaya mecbur kalmalarının önüne geçilmesi gerekirdi. Kaldı ki, birçok işyeri için de bu bir haftalık sürede tekrar faaliyete geçmelerinin imkânsız olduğu durumların yanı sıra depremde hasar görmüş işyerinde çalışmanın da mümkün olamayacağı görülmüştür. Olağan dönemler için oluşturulmuş düzenlemelerin olağanüstü dönemlerde sağlayacağı korumanın yetersizliği apaçık ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerle söz konusu maddelerde bir düzenleme yapılması gerekmektedir.

Temel amacın istihdamın korunması olduğu düşünüldüğünde öncelikle depremin işe gitmemek için meşru bir mazeret olarak belirtilmelidir. Bu durumda işverenlerin depremden dolayı oluşan devamsızlık nedeniyle iş sözleşmelerini feshetmeleri objektif bir kritere (deprem yaşanan bölge için kamu kurumlarınca alınabilecek bir zaman dilimi, olağanüstü hâl kararı alınıyorsa olağanüstü hâl süresi gibi) bağlanmalıdır. Bu süre boyunca işçilerin ücretlerinin işsizlik sigortası fonu, kısa çalışma ödeneği ya da genel bütçeden yapılacak desteklerle işverene de destek verilerek güvence altına alınması gerekmektedir. Öte yandan depremden etkilenen işyerlerine sağlanacak desteklerin ise işyerlerinde çalışan işçilerin iş sözleşmelerini feshetmeme şartına bağlanması gibi uygulamalarda hayata geçirilmelidir (Özveri, 2023b).

Kısa vadede istihdama yönelik uygulanabilecek bir diğer program ise depremden etkilenen insanların istihdama katılmalarını hızlandırabilecek bir çalıştırma zorunluluğu getirilmesidir (Çelik, 2023). İş kanununun 30. maddesinde yer alan “Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu” düzenlemesi buna örnek olarak verilebilir. İlgili maddedeki düzenlemeye benzer şekilde belirli şartları sağlayan (ilgili maddede en az 50 işçi çalıştırma şartı bulunmaktadır) kamu ve özel sektör işyerlerinde belirli oranlarda depremden çalıştırma zorunluluğu getirilmelidir. Aynı maddede işverenlere bu şekilde çalıştırdıkları işçiler için sağlanan “hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamının” genel bütçeden ödemesi şeklinde destekler de verilerek bu tür çalıştırma zorunlu bir uygulama olmanın yanı sıra gönüllü bir uygulama olarak da teşvik edilmelidir.

Sonuç

Koray'a (2018: 32) göre sosyal politikalar ve kullanılan araçlar her daim siyasal bir tercihtir ve bu bağlamda insan hakları, eşitlik ekseninde bir toplumsal yaşamı oluşturmamanın yolu toplumu bir bütün olarak bir arada tutan sosyal politika araçlarının etkin bir biçimde kullanılması gerekmektedir. Sosyal politikanın uygulanma yöntemleri ve kullanılan araçları siyasal bir tercih olarak ortaya koyan ise siyasal iktidarların bu alandaki tercihleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de siyasal iktidar, zamanla sosyal politikayı kamusal bir yükümlülük olmaktan çıkarmıştır. Sosyal devlet zamanla zayıflayarak sosyal devlet anlayışı hayırseverlik anlayışına indirgenmiş, düzensiz, sosyal hak alanının dışına çıkarılmış, kliyentalist ve paternalist ilişkilerin belirleyici hale geldiği muhafazakâr-hayırsever bir sosyal politika rejimi ortaya konmuştur (Çelik, 2010: 69-70). Bir diğer ifade ile sosyal politika 'zorunluluktan gönüllülüğe', "kolektif ve genel olma niteliğinden bireysel ve özel olma niteliğine", 'devlet merkezli olmaktan sivil toplum kuruluşu veya özel kuruluş merkezli olmaya', 'dağıtım sisteminden fonlama sistemine' ve 'sosyal sigortalardan sosyal yardımlara' doğru" bir erozyona uğramıştır (Durmaz, 2016: 163).

Türkiye'de sosyal politika alanında yaşanan bu erozyon dikkate alındığında Kahramanmaraş ve Hatay'da yaşanan depremler sonrasında gelir güvencesi sağlama ve istihdamı koruma amacıyla alınan kararların, sosyal koruma açısından sosyal politika ruhuna uygun, yeterli, bireyleri depremin etkileri karşısında amaçlanan hedefler doğrultusunda korumaktan uzak kalması şaşırtıcı değildir. Alınan önlemler gelir güvencesi sağlama ve istihdamı koruma konusunda yeterli bir kapsama sahip değildir. Kayıt dışı istihdamda bulunanlar, herhangi bir gelir güvencesi ve istihdamı koruma uygulaması kapsamında yer almamaktadır. Gelir güvencesi kapsamında yapılan uygulamalar farklı gelir seviyeleri yaratmakta ve bu durum kendi içinde ayrımcı ve adaletsiz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Deprem sonrasında sağlanacak gelir güvencesi ve yapılacak gelir transferinin sosyal politika ve sosyal koruma temelinde sağlanabilmesi için mevcut sosyal güvenlik sisteminde düzenleme yapılabileceği gibi, yeni bir sigorta kolu da oluşturulabilir.

İstihdamı koruma kapsamında fesih yasağı ise yasağın ihlali durumunda yaptırımların zayıf olması ve dava süreleri gibi nedenlerle istihdamı koruyabilecek bir uygulama değildir. Deprem sonrasında istihdamı korumak için döneme özgü fesih yasakları yerine çalışma hukuku mevzuatında iş güvencesinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Deprem sonrasında işten çıkarmalara karşı güçlü yaptırımların çalışma mevzuatında bulunması da istihdamı koruyacak uygulamalar arasındadır. Deprem nedenli devamsızlık sonucu iş sözleşmelerinin fesihlerinin objektif kriterlere bağlanması, bu sürede işveren ve çalışanların gelir güvencesi programları ile desteklenmesi istihdamı koruyacaktır. Çalışma mevzuatında yapılacak değişikliklerle deprem nedeniyle istihdam dışında kalanların çalıştırma

zorunluluğu uygulamaları ile işverenlerin teşvik edilerek tekrar istihdama alınmaları sağlanabilecektir. Gerçek bir fesih yasağı sağlamayan, yasağı ihlal etmenin de güçlü bir yaptırımla karşılaşmadığı “fesih yasağı” uygulaması karşısında çalışma mevzuatında yer alabilecek yukarıdaki öneriler sosyal politika ve sosyal koruma esasına dayanan uygulamalardır.

Deprem sonrasında alınan önlemler, bir diğer olağanüstü durum olan Covid-19 pandemisi döneminde yer almış ve sosyal koruma anlamındaki yetersizlikleri ilgili dönem boyunca izlenmiştir. Pandemi döneminde alınan koruyucu önlemlerin yarattığı sonuçlar ortada iken, Kahramanmaraş ve Hatay’da gerçekleşen depremlerin etkileri karşısında da aynı önlemlerin sürdürülmesinin doğru bir tercih olmadığı görülmektedir.

ILO 205 nolu tavsiye kararının giriş bölümünde çatışma ve afet sebepli oluşan kriz durumlarında, en fazla temsil gücüne sahip işveren ve işçi örgütleri ve uygun olduğu takdirde ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla istişare halinde, sosyal diyalog yoluyla çözümler geliştirmenin önemini vurgulanmıştır. Ancak depremin etkileri karşısında alınan bu kararlarda sosyal taraflara görüşleri sorulmamış, sosyal diyalog yöntemi benimsenmiştir. Öte yandan alınan kararlar, sosyal politika alanında uzman kuruluş olan ILO’nun konuyla ilgili tavsiye kararında yer alan ilke ve hükümleri karşılar nitelikte değildir.

Türkiye’deki çalışma mevzuatının olağanüstü zamanlar için koruyucu hükümlerinin yetersiz olduğu açıkça görülmektedir. Deprem sonrası yaşanan süreç çalışma mevzuatının yanı sıra sosyal sigorta mevzuatının da olağanüstü zamanları dikkate alarak yeniden düzenlenmesi gerektiğini bize göstermektedir. Bu alanda, özellikle konumuz gereği ortaya çıkan olağanüstü zamanlarda gelir güvencesinin sağlanması ve istihdamın korunması alanındaki düzenlemelere öncelik verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Alper, Y. (2000) "4447 Sayılı Kanun ve Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansman Yapısına Etkileri", *Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan*, Ankara, TÜHİS Yayını, s.129-158,
- Alper, Y. (2015) "Sosyal Güvenlik Hakkı ve Sosyal Güvenliğin Finansmanı", *Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu VII*, s.197-222, <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/2015sosyalhaklar.pdf>
- Çelik, A. (2010). "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (42), 63-81, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/592/5955>
- Çelik, A. ve Özdemir, Ö.F. (2021) "Türkiye'de Covid-19 ile Mücadele ve Sosyal Politika: Sosyal Diyalog ile İşsizlik, İstihdam ve Gelir Destekleri Açısından Bir Değerlendirme", *Covid-19 ve Türkiye'de Sosyal Politika* (der. B. Urhan, M. Öztürk ve M.O. Durmaz), O. S., İstanbul, Sarmal Kitabevi, 167-218
- Çelik, A. (2023) "Çare Kamuculuk ve Sosyal Politikalarda", *Birgün Gazetesi*, 20.02.2023 <https://www.csgb.gov.tr/haberler/bakanligimiz-depremden-etkilenen-calisanlara-kisa-calisma-odeneği-ve-nakdi-ucret-desteği-saglayacak/>
- ÇSGB, (2023a) "Yaşanan Depremler Sonrası SSK ve Bağ-Kur Aylık Ödemeleri Öne Çekildi", <https://www.csgb.gov.tr/haberler/yasanan-depremler-sonrasi-ssk-ve-bag-kur-aylik-odemeleri-one-cekildi/>
- ÇSGB, (2023b) "Bakanlık, İşsizlik ve Yarım Çalışma Ödeneği Ödemelerini Öne Çekti", <https://www.csgb.gov.tr/haberler/bakanlik-issizlik-ve-yarim-calisma-odeneği-odemelerini-one-cekti/>
- ÇSGB, (2023c) "Bakanlık, Depremin Ardından Çeşitli Tedbirleri Uygulamaya Koydu", <https://www.csgb.gov.tr/haberler/bakanligimiz-depremin-ardindan-cesitli-tedbirleri-uygulamaya-koydu/>
- ÇSGB, (2023d) "Bakanlık, Depremden Etkilenen Çalışanlara Kısa Çalışma Ödeneği ve Nakdi Ücret Desteği Sağlayacak", <https://www.csgb.gov.tr/haberler/bakanligimiz-depremden-etkilenen-calisanlara-kisa-calisma-odeneği-ve-nakdi-ucret-desteği-saglayacak/>
- Durmaz, O. S. (2016) "Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP", *Çalışma ve Toplum*, 48, <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1621-7f65b6f8.pdf>, 143-168.
- Gökbayrak, Ş. (2010) "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü", *Çalışma ve Toplum*, 25 <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1331-61dd0a40.pdf>, 141-162
- ILO, (2010) World Social Security Report 2010/11 Providing coverage in times of crisis and beyond, International Labour Office. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_146566.pdf
- ILO, (2017) Recommendation No 205 Employment and decent work for peace and resilience, Geneva: International Labour Office https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_crisis/documents/publication/wcms_631491.pdf
- ILO, (2022) Social Protection & Cooperatives Spotlight, ILO Brief Paper, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_844037.pdf
- ILO, (2023) The effects of the February 2023 earthquake on the labour market in Türkiye, ILO Office for Türkiye https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_873893.pdf
- İŞKUR, (2023) "Nakdi Ücret Desteği (OHAL)", <https://www.iskur.gov.tr/is-ayran/issizlik-sigortasi/nakdi-ucret-desteği-ohal/>
- Kapar, R. (2015a) "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı", *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 1, 181-209. <http://www.dergikaratahta.com/files/1/12.pdf>
- Kapar, R. (2015b) "Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Sosyal Koruma Hakkının Genel Çerçevesi", *Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu VII*, Ankara: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayını, 153 -180
- Koray, M. (2018) *Sosyal Politika*, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- La Hovary, C. (2022) "The International Labour Organisation and Disasters", *Yearbook of International Disaster Law Online*, 3, 1, 274-296. https://doi.org/10.1163/26662531_00301_011
- Öztürk, M. O. ve Ceylan, Ö. (2021) "Salgın Döneminde Fesih Yasağı ve Kod-29 Değişikliği", *Covid-19 ve Türkiye'de Sosyal Politika* (der. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O. S. Durmaz), İstanbul, Sarmal Kitabevi, 297-332.
- Özçürlü, M. (2003) "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye Dergisi*, 27, 239, 59-74. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mulkiye/issue/239/846>
- Özveri, M. (2023a) "Deprem, Dayanışma ve Sosyal Güvenlik" *Evrensel Gazetesi*, 22.02.2023 <https://www.>

evrensel.net/yazi/92519/deprem-dayanisma-ve-sosyal-guvenlik

Özveri, M. (2023b) "Depremde işçilerin hak kaybına uğramaması için ne yapılmalı?" *Adaletin İş Yüzü*. 14.02.2023. https://www.youtube.com/watch?v=y3kj3_NabXM

Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Paperbacked

Resmi Gazete, (2000) "25/8/1999 Tarihli ve 4447 Sayılı Kanun ile Sosyal Sigortalar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" Tarih:25.02.2000 Sayı:23975 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23975.pdf>

Resmi Gazete, (2012) "Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" Tarih:26.01.2012 Sayı:28185 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23975.pdf>

Resmi Gazete, (2023) "Olağanüstü Hal Kapsamına Çalışma ve Sosyal Güvenlik Alanına İlişkin Alınan Tedbirlere Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" Tarih:22.02.2023 Sayı:32112 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/02/20230222.pdf>

Talas, C. (1955) "Sosyal Güvenlik Meselemiz", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 7: 84-99. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/894/9987>

TCCSSB, (2023) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>

TÜİK, (2023) *İşgücü İstatistikleri 2022*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>